

ODNOSI IZMEĐU NATKA NODILA I MIHOVILA PAVLINOVIĆA OD 1852—1887

Marin Pavlinović

1.

Mnogi su pisali, s najrazličitijih gledišta, o Natku Nodilu, njegovu porijeklu, školovanju u Splitu, Zadru i Beču, njegovu publicističkom, nastavnom i naučnom radu; ali se mnogo toga svjesno ili nesvjesno i prešućivalo, a katkad interpretiralo krivo, iz računa ili iz drugih pobuda. Tako F. Šišić, u nekrologu o svom profesoru, iznosi slikovito okolinu i društvene prilike u kojima se Nodilo rodio, odgajao, školovao i djelovao.¹ To je starodrevni Split sa svojom živopisnom okolicom, s eminentno historijskom atmosferom; to je grad u kojem se Nodilov duh, kako piše Augustin Ujević, »sa svojim karakteristikama začeo ondje gdje se Nodilo rodio (g. 1831): u gradu Dioklecijanovu, pod zaštitničkom sjenkom kampanila Dujma, svetoga mučenika.«² U toj i takvoj sredini razvijao se najmlađi sin mornara-pučanina Petra i Anke Cvitanić, dođen 21. VIII 1834. Živeći u toj sredini, Nodilo je poprimio mnoge karakteristike svog užeg zavičaja i ponio u život mnoge utiske koji su se duboko utisnuli u njegovu svijest; zato Ujević tačno veli: »Njegov spljetski porođaj i njegova rana spljetska mladost učiniše talentovanoga Natka historikom.«³

Nodilo je svršio pučku školu u svom rodnom gradu, na splitskom glagoljaškom Lučcu, a gimnaziju kao pitomac biskupskog sjemeništa gdje je 1853. položio ispit zrelosti. Na jesen polazi u zadarsku bogosloviju gdje se sastaje s Mihovilom Pavlinovićem, svojim drugom iz splitske gimnazije, s kojim se tijesno sprijatelji. Tu je Nodilo »imao prilike da nastavi drugovanje s Mihovilom Pavlinovićem koje je bilo od presudne važnosti za nacionalni stav N(odila) u njegovim zrelijim godinama.«⁴

O Pavlinovićevu utjecaju na Nodilov razvoj Šišić piše: »Drugovanje s Pavlinovićem, tim izrazitim dalmatinskim Hrvatom i narodnim čovjekom, u velike se dojmilo mladoga i bistroga Nodila, a naročito je Pavlinović prijatelja svoga upozorio na *Vukov »Rječnik«* (1852) i na *»Narodne pjesme«*, a i na prečisti izvor narodnoga štokavskoga govora u dalmatinskoga težaka.«⁵ Ne samo što je Pavlinović »upozorio« Nodila na Vuka, nego mu i sam dobavlja knjige i potiče ga da uči majčin jezik kojega je vrlo slabo poznao, kao što se lijepo vidi iz

¹ Ljetopis JAZU 33, 1918.

² Bosanska vila XXVII, 1912, 177.

³ O. c., 178.

⁴ V. Novak, Nodilo Natko, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenska, III, 1928, 116.

⁵ O. c., 95.

prvih pisama koje Pavlinoviću, kao sjemeništarac, piše iz Splita u Makarsku: »Razočarao sam se u svojim nadama o slavenskim knjigama; javio si mi da bi za mene bilo knjiga za oko dvanaest fiorina, ali mi naprotiv Vežić (piše) da neću primiti nego samo treći svezak Stef(anovićeve) pjesama, i Rječnik istoga koje ću ja uzeti, ali od kojih u stvarnosti ne znam što da činim.«⁶ U drugom pismu Nodilo moli Pavlinovića da mu dopusti da pridrži za sebe jednu od triju Ljubićevih kopija zemljopisne karte.⁷ U idućem pismu, iz Zadra, Nodilo piše Pavlinoviću da je od Ljubića⁸ primio dva sveska narodnih pjesama za koje je platio četiri forinta. Iako dobro snabdjeven knjigama, Natko moli prijatelja da mu nabavi još neke: »Sad jamačno imam na ruku dosta narodnih knjiga za ovu tamnu godinu. Srpsko Ogledalo i Slovicu Stefanovića rad bih bio dohvatiti: ako ti je zgodno, moreš ih naručiti u Beč, i tako isto čini i od ostalih knjiga ako su. koje.«⁹

»Ne znamo«, piše Šišić, »što je razlog da se Nodilo na jesen 1856 — dakle nakon dovršene treće godine bogoslovije — odlučio ostaviti svećenički stalež i prihvatiti poziv ravnatelja splitske gimnazije popa Franceschi Perinovića da primi mjesto pomoćnoga učitelja gimnazije u svom rodnom gradu Splitu.«¹⁰ Šišić s pravom ističe taj Nodilov »odlučni korak« jer je on značio pravu prekretnicu u njegovu životu. Ali su tome nužno prethodili i drugi razlozi, koji nisu bili poznati piscu nekrologa a koje ćemo iznijeti, da bi i taj Nodilov postupak bio potpuno osvijetljen i dobio nužnu logičnu motiviranost i uvjerljivost. Tako Nodilo piše Pavlinoviću iz Segeta, kod Trogira, da ga biskup neće pustiti u Šibenik, već da mora »sadašnju godinu« (1853) provesti kod kuće. On se dalje tuži prijatelju kako mu je teško »u tismoći ovih župničkih pojata, gdi sad pribivam«. On navodi još jedan važan razlog zbog kojeg mu je »teška potreba prominiti misto, ne bi (li) se kako oprostio groznice koja ima dva miseca da me kostolomi.«¹¹ Na kraju toga značajnog pisma Nodilo piše i ovo: »Što kažeš o hitnome sastanku, na to težim i ja ništa manje od tebe, al' se puno bojim. Sa svim radiću o tome ne bih (li) se kako dilio iz Zadra radi bolesti pri svrhe zime. Smućen sam, o glavnome se poslu radi, i bez tega nemoć i drugi jadi prikovratiće me dosta. U takome jadanju želim samotovati, dok se ne razvedri...«¹² L'amy (Nodilo) piše iz Zadra prijatelju Mihovilu pismo, iz kojeg se jasno vidi 1. da Nodilo boluje od malarije (malaria tertiana), 2. da se tuži na krutog biskupa koji ga ne pušta u Šibenik da tamo provede ferije i 3. da se

⁶ »... Sono stato deluso nelle mie speranze sui libri slavi; mi facevi intendere che vi sarebbero volumi per me per una dozzina circa di dodici fiorini, e invece Vežich mi (scrive), che non riceverò se non il solo volume terzo delle Canzoni dello Stef (anovich), e il Rječnik del medesimo, che io prenderò ma del quale in realtà non so cosa fare.« (U pismu od 21. IV 1852.) Obiteljski arhiv. Sva će ova pisma biti uskoro publicirana u Splitu.

⁷ »... Delle tre copie di carte geografiche dal Ljubich, scrivimi se una può rimanere per mi.« (U pismu od 16. III 1854.)

⁸ Kažimir Ljubić, Pavlinovićev uži prijatelj, kasnije urednik »Narodnog lista«, tajnik Zemaljskog odbora, političar i publicist.

⁹ U pismu od 29. IV 1854.

¹⁰ O. c., 95.

¹¹ U pismu na Stjepan dan 1853.

¹² Ibid. U citatima iz Nodilovih pisama zadržavam sve karakteristike njegova stila i pravopisa, da se vidi kako je napredovao u učenju hrvatskog jezika (koji je upravo tada, pod duhovnim vodstvom starijeg Pavlinovića, marljivo izučavao).

tuži na svoje profesore koji umišljaju sebi kao da bi u njihovim tekstovima bila usredotočena enciklopedija znanja (l'enciclopedia del sapere). U tom pismu, mladi Nodilo već tada nagovještava svoj skori odlazak iz sjemeništa (al più presto da questo seminario) jer nije mogao, zbog bolesti i svakovrsnih »nemira«, ništa raditi čitavo polugodište. »Tercana nije tako indiferentna kako se misli; ne uništava samo fizičke sile, nego slabi također svaku duševnu i fizičku snagu, naročito prvih dana, poslije napada.«¹³ O profesorima, u kojima se toliko razočarao, on doslovno piše: »Ovdašnji profesori, koje ja nisam nikad takima zamišljao, vjeruju ili hine da vjeruju da bi enciklopedija znanja bila ograničena u sferi njihovih tekstova; jao, ako nema marljivosti u glavi, oni te šibaju.«¹⁴

Nodilo se nada da će se poslije Uskrsa osloboditi bolesti i srediti u svom duhovnom životu (nella mia vita spirituale) i ponovo steći potrebnu harmoniju, koja je nužna kako između njega i ljudi, tako između njega i prirode i da će se okušati u svom prvom učenju slavenskog jezika koji će ga (Nodila) zaodjenuti »onim duhom koji će me u kompleksu radosti i patnja dovesti u željenu luku, spasivši me od prokletstva društvu i sebi samome (mojoj egzistenciji).«¹⁵ Iz daljeg teksta lijepo se vidi da je Nodilo već prije bio odlučio da ostane u bogosloviji još dvije godine i da, s obzirom na svoje bijedne ekonomske prilike, izdrži u tim nesretnim uvjetima (all' infelice mia condizione presente) određeno vrijeme. »Još dvije godine«, piše on, »a zatim ću imati zadovoljstvo da pripišem samom sebi dobro i zlo koje budem učinio.«¹⁶ Dalje spominje prijatelju da su dvije godine, s tom u kojoj mu piše, prošle otkako se nisu vidjeli, i da će onaj dan, kojeg će se ponovo sastati, za njega biti »kao na dan spasa« (come a giorno di salvamento). Na kraju se ispričava Pavlinoviću što piše talijanski — »jer mi ne bijaše moguće pisati srpski.«¹⁷

U svom idućem pismu, koje Nodilo piše iz Zadra Pavlinoviću, nariče i kuka »kao kukavna kukavica« i vapi za »izgubljenim mirom«. »Ja ucviljen sveder naričem za izgubljenim mirom! Ja u razumnoj nevidici, a moja se braća srpskim mlikom zadoje i domorodskom mišlju, po srpskim goram, neprestano lete.«¹⁸ Sada nam se nameće pitanje: koja su to braća koja su se »srpskim mlikom« zadojila i koja »domorodskom mišlju, po srpskim goram, neprestano lete«? Nije li to onaj »dobar dio« iz zadarske bogoslovije koji je »odlučio u sviet« tj. da napusti zadarsku teologiju i da se u potpunoj ličnoj slobodi posveti narodnim poslovima, kako bi potlačeni narod osvijestili i osposobili da bude takvim političkim faktorom koji bi bio u stanju izvojštiti bar najosnovnije građanske slobode? Nisu li to bili oni mladi borci koji su upirali svoj pogled prema Srbiji

¹³ »La terzana non è tanto indifferente, come altri il crede; non solo prostra le forze, ma intacca anche ogni potenze e di anima e di corpo, inspecialito ne' primi giorni dopo l' accoppo.« (U pismu od 26. III 1854.)

¹⁴ »I profesori di qui, che io mai imaginava tali, credono o fingono di credere che l' enciclopedia del sapere sia ristretta nella sfera dei loro testi; guai se vien meno in testa diligenza, eglino ti flagellano« (ibid.).

¹⁵ »... di quello spirito, che nel complesso di gioie e patimenti, mi condurrà al porto desiderato, salvandomi dal maledire alla società e alla mia esistenza.« (U pismu od 16. III 1854.)

¹⁶ »Ancora due anni, e poi avrò il contento d'imputare a me solo il bene ed il male che avrò fatto« (ibid.).

¹⁷ »... perchè non mi era possibile scriver serbo« (ibid.).

¹⁸ U pismu od 29. IV 1854.

koja se bila pročula po narodnim ustancima za svoju slobodu? »Ti mladi borci traže pouku od legendarnih heroja iz bratske zemlje izvan okvira Austrije, svijesni, da time vrše revolucionarni potez prvog reda.«¹⁹ I u tom se pismu Nodilo tuži na »inostransko pjevanje i veselje«, »groznicu« i »važne naše velika- ne«, koji su glavnim uzrokom da on prijatelju »vavik tužljive glase šalje«; ali ga ipak jedna misao veseli, a ta je »da ćemo se brzo nakon tri miseca sastati u cvitnom Primorju, iza toliko doba, iza dva godine, velju, danah da se nismo bratski zagrlili.«²⁰

O tom sastanku, mladi zanešenjak turobnih pogleda na ondašnje malograđansko društvo i ljude, dubokih, romantičarskih osjećaja i misli, piše prijatelju ove značajne riječi:

»Veoma sam pogođen u tilu i opkoljen od dvojba svake ruke u mome razumu da bih se moga' lako proći tog' sastanka. A i bez toga općeno stradanje udari mi do nosa, ter, ka' ptica izgubljena, iz dubine istih mojih zloća i napastih težim na svoje jato. U prošastim godinama kao bisan lacmanske sam iskapa', gdi sam moga', romanze, i nasitio sam se do gola tricavih i neplodnih ćućenstva: ova me stvar, da ti kažem dosta prikovratila, jer, ako s jedne strane pitomi moju dušu, dalje bolje ćutim ljudske nevolje, s druge, uzbudi u mene niko-niko crvlje nečuvano samoljubstvo da sklopljen u sebi tužim i ja u neredstvu i samohotinju prama ostalim stvarim, kano kukavni i tužni Byron, i ostalo današnje strpljivo društvo, društvo njegovo...«²¹

Tužeći se ponovo na bolest koja mu »puno poslovati ne dopušta«, saopćava Pavlinoviću svoju odluku da će za tri mjeseca »upamtiti koji dio našega jezika« i »koješta nimačkoga«. Što se tiče riječi koje se odnose na razne struke, veli Nodilo, »malašni ter malašni broj na ruku mi je«. On bi želio da mu Pavlinović pošalje riječi i izraze koje je dotada u narodu sakupio, da se uči jeziku, jer su ovo njegovi »prvi srpski glasovi« koje izusti. »Ako opaziš kad i kad«, piše Nodilo, »gdi što pokvareno (opažat ćeš više puta jer mi nije na pameti ni stoti dio ričnika), popravljaj i popravke pismeno šalji.«²²

Sve ovo što smo dosad iznijeli, služilo je Nodilu kao povod da se na jesen 1856, tj. poslije dovršene treće godine bogoslovije, odlučio ostaviti svećenički stalež i prihvatiti poziv ravnatelja splitske gimnazije Perinovića da primi ondje mjesto pomoćnog učitelja.

Na splitskoj gimnaziji Nodilo ostaje 1856. i 1857. u svojstvu »pomoćnog učitelja«; zatim polazi na jesen 1857. u Beč gdje ostaje od 1857—61. i gdje polazi predavanja iz historije i zemljopisa, naročito kod čuvenog profesora opće historije Josipa Aschbacha. U ožujku 1861. položi državni ispit na njemačkom jeziku i bude osposobljen da predaje ove predmete na cijeloj gimnaziji, s talijanskim nastavnim jezikom. Pošto se vratio u Split, bude 31. VIII 1861. imenovan su-

¹⁹ J. Ravlić, Luka Botić u Zadru, Radovi Instituta JAZU u Zadru I, 1954, 246.

²⁰ U pismu od 29. IV 1954.

²¹ Ibid.

²² Ibid. —Ove Nodilove riječi jasnim su dokazom da nije Pavlinović samo »upozorio« Nodila nego i mnogo više. Riječi i izraze za Jugoslavensku akademiju Pavlinović je počeo skupljati još prije 1854, kako se to vidi iz Predgovora koji je on, zajedno s materijalom, poslao 1986. Đuri Dančiću i u kojem piše i ovo: »Ove priloge hrvatskome Rječniku sabirao sam petnaest godina iz usta hrvatskoga puka.« (Usp. pismo iz 1868, Arhiv Jugosl. akad. XV 7. B)

plentom u mjesnoj gimnaziji, u kojoj se nastava odvijala na talijanskom jeziku.²³ Tu se Nodilo sprijatelji s pjesnikom Lukom Botićem i mladim odvjetnikom Kostom Vojnivićem koji je 20. ožujka 1858. dobio pravo odvjetništva u Splitu i zato se preselio iz Dubrovnika. Kako se izjavio za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, on postade članom Narodne stranke i kasnije njenim žarkim apostolom.²⁴ No, kako su ideje narodnjaka bile u očitj opreci s idejama koje je zastupala Schmerlingova vlada u Beču, nije čudo da je mladi zanešenjak Nodilo postao sumnjiv namjesniku bar. L. Mamuli kao i splitskim »autonomašima«, te je bio otpušten iz državne službe na koncu veljače 1862.

Uistinu, čudna je bila ta skupina mladih fanatika (regimenta »Ne boj se!«, s Pavlinovićem na čelu) jer je protiv nje, u početku, bila čitava materijalna i duhovna snaga Dalmacije, izuzevši težake, neuke i zavedene. Zato je trebalo izvojištiti golemoj većini naroda u Dalmaciji ravnopravnost i najosnovnija građanska i politička prava; ali ti borci za narodna prava i jezik, većim dijelom, ne znadoše ili zaboraviše majčin jezik. »... Rušitelji ti talijanštine vratiše se nedavno s univerza talijanskih, to iz Bologne, iz Padove; vratiše se zaboraviv i ono malo svoga jezika što ga od majke doma naučiše, al' govoreć i pišuć jezikom Dantea i Bocaccia; upeše se da ruše sve ono što su drugdje revolucije rušile, a oni to moraju da izvojšte jedinim oružjem pera u naroda nepismena, oružjem misli sred neprijatelja nevededušnih, oružjem uvjerenja kraj vlade koju, donedavna još apsolutističnu, u nastaloj ustavnoj eri valjalo tek učiti abecedi ustavnosti.«²⁵ Oni će dakle zapodjeti borbu načela koja će, poslije bezbrojnih okršaja i najrazličitijih peripetija, najzad dovesti do pobjede, zahvaljujući, u prvom redu, odličnim perima i veoma vještim rukama.

2.

Upravo u doba Nodilova otpusta iz državne službe, Pavlinović poziva najuže suradnike u Split da se dogovore o osnutku stranačkog glasila i, kako sam reče, »odlukom pet, šestorice praznorukih rodoljuba, ni čuvenih ni viđenih«,²⁶ nastade »*Il Nazionale*« (»*Narodni list*«). Da bi glasilo moglo potpuno odgovoriti namjeni osnivača, u to burno doba koje je značilo prelom u dalmatinskoj povijesti novoga doba,²⁷ Pavlinović predlaže Nodila za urednika. On to ne čini zbog toga što ga je s Nodilom vezalo intimno prijateljstvo, još iz sjemeništa i bogoslovlje, nego zato jer je visoko cijenio njegove sposobnosti i stanovite prednosti: bio je slobodan, poznavao je odlično talijanski jezik i bio poznat kao kulturnan, učen, talentiran, duhovit i značajan čovjek. Uredništvo Nazionalova

²³ Šišić u Ljetopisu JAZU 33, 96.

²⁴ O. c., 106.

²⁵ J. Koharić, Natko Nodilo. Essay. Split 1901, 9.

²⁶ K. Eterović, Puratić o don Mihi Pavlinoviću, Nova Revija 1929, 66; usp. I. Grgić, Oko postanka »Naz.« — Nar. lista«, »Zadarska revija« br. 4, 1960.

²⁷ G. Novak, Prošlost Dalmacije II, 1944, 378—383, 384—387 i 388—391; usp. G. Novak, Slom federalističkih pokušaja u Austriji god. 1867 i autonomaske denuncijacije u Zadru i Dalmaciji, Radovi Instituta JAZU u Zadru II, 1953, i Prvi dalmatinski sabor i događaji s njim u vezi, ib. III, 1957; M. Pavlinović, Mihovil Pavlinović i Narodni preporod u Dalmaciji, Zagreb 1936, 106—113, 127—148 id.

priloga »Narodni list« ponudiše Ivanu Danilu, koga svojski pomagahu Pavlinović i Laza Tomanović, đak pravoslavnog sjemeništa, kasniji ministar predsjednik Crne Gore.

Već 1. III 1862. izlazi u Zadru prvi broj glasila dalmatinskih narodnjaka »Il Nazionale« na četiri strane, na talijanskom jeziku, a kao prilog »Narodni list«, u malom formatu, na dvije strane, na hrvatskom jeziku. Pojava Nazionala bila je za Dalmaciju događaj prvog reda, a njegovi prvi brojevi ukazivali su na to da je list povjeren pravom majstoru. »Nodilovo pero«, piše Šišić, »sa svojom finom i klasičnom ironijom kao da je bilo stvoreno za to da protivnike smuti i rasklima.«²⁸ Njegovom pojavom počela je i poznata polemika između Nazionala i »autonomaša«, ali prava polemika započe tek u 22. broju Nazionala, između urednika Nodila i Nikole Tommasea. Povod za polemiku dala je »La voce dalmatica« koja je donosila izvratke iz Tommaseovih spisa, u kojima je Tommaseo zagovarao posebnu dalmatinsku narodnost. Nodilo je ustao protiv te posebne dalmatinske narodnosti i stao braniti one principe koji su bili izneseni u prvom broju Nazionala, dok je Tommaseo branio autonomaške koncepcije, koje su odbijale svaku pomisao o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Ta je polemika svršila tek 20. rujna potpunom Nodilovom pobjedom i pružanjem ruke pomirnice Tommasea svom mladom protivniku.

Poslije ove polemike, Nodilo je postao vrlo cijenjen u stranci i u narodu, a Nazionale ne samo stranačko glasilo, »nego i njihovo političko i duhovno središte; u nj upiru svoje oči svi po cijeloj Dalmaciji, on okuplja oko sebe ono što u Dalmaciji narodnim duhom diše, a istodobno upućuje svoje čitaoce u prilike u Hrvatskoj i Slavoniji, u Bosni i Hercegovini, u slavenskom svijetu i u svijetu uopće. On je veza između njih i hercegovačkih pobunjenika, za koje skuplja milodare.«²⁹

Uza sve to dolazi 1863. do prve ozbiljne krize Nazionala, kako se to vidi iz Nodilova pisma koje iz Zadra piše Pavlinoviću: »Nazionalu prijete kriza koju, bojim se, da ne može svladati.«³⁰ I dalje: »Ja se više ne nadam onoj pomoći, i jedini način spasa, koji nam ostaje, bio bi prodaja tiskare *Matici*. Ona će imati prije ili kasnije potrebu vlastite tiskare. *Nazionale* bi se tiskao kod nje, i dao bi *Matici* zaradu od 10% na kapital koji bi ona uložila.«³¹ Na kraju pisma, nakon što se izrazio da ne želi uništiti svoju ekonomsku budućnost (io non posso rovinare l'avvenire economico), piše i ovo: »Dakle, ako se ne uspije na koji način, ja ću likvidirati račune i najaviti prestanak lista.«³² Osim toga Nodilova pisma, Pavlinović je primio i pismo Mihe Klaića o teškom ekonomskom položaju, u kojem se stranačko glasilo nalazi: »Žao mi je jer ne znam hoćemo li s' našijem vlastitim silam uzdržati 'Narodni list'. Bilo kako mu drago, valja se staviti na posao i čvrsto raditi. A da se nismo uzdali i do sada, bilo bi dosta

²⁸ O. c., 108.

²⁹ Novak, Prošlost Dalmacije II, 387.

³⁰ »Il Nazionale è minacciato da una crisi, che io temo ch'egli non possa superare.« (U pismu od 15. IX 1863.)

³¹ »Io non spero più in quel soccorso, e l'unico mezzo di salvamento che ci resta, sarebbe di vendere la tipografia alla *Matica*. Ella avrà presto o tardi, bisogno di una tipografia propria. Il *Nazionale* si stamperebbe da lei, e darebbe alla *Matica* un guadagno del 10 per cento sul capitale da lei impiegato« (ibid.).

³² »Dunque, se non si riesce a qualche cosa io liquiderò i conti e annunzierò la cessazione del foglio« (ibid.).

bolje. Izgubismo toliko lijepa vremena. Ja sam *kvasi* svršio račune i uhvam se poslati ih *Morpurgu* s' parobrodom u subotu. Ali treba se odmah pobrinuti jer da se nađe novacah što ih odmah trebamo.«³³ Dalje Klaić piše da treba stvoriti 2.000 forinti do konca mjeseca, pa se pita: da li će to biti moguće? Izražava donekle sumnju »u rodoljublje utemeljiteljâ«,³⁴ u koje Pavlinović, naprotiv, ne sumnja, ali rezignirano veli: »Siromasi smo, moj dragi D. Mijo, a znam i ja da dobre volje ima.«³⁵

Tek sada započinje predana i planska akcija da se pribave neophodno potrebna novčana sredstva: s jedne strane na tom radi Klaić, a s druge Pavlinović. Klaić poziva Bokelje i Splićane da što prije uplate dionice. Nodilo pita Pavlinovića: »Ne bi li ti mogao naći u bogatoj Makarskoj oko 2.000 fiorina s mjenicama koje bi potpisao na godinu dana? Ako dioničari dadu novac, mi bi ti svotu vratili i prije godinu dana.«³⁶ Nodilo, dalje, piše prijatelju kako su se svemoguće srdžbe oborile na Nazionale, kako ima tiskovnu parnicu 9. studenog i kako je druga upriličena u prosincu, na kojoj će se, uz njega, pojaviti Pucić i Pavlinović. Izražava se laskavo o čuvenom Pavlinovićevu govoru koji je održao u Splitu i čiji su manuskript telefonski zatražili iz Hrvatske. Iz drugog Klaićeva pisma jasno se vidi da je Pavlinović spasio vrlo tešku situaciju i opstanak lista: »Tvoj nas je list — pisao je Pavlinoviću — obradovao. Mučni smo bili, neznajući, kada ćemo i hoćemo li uzdržati Narodni list: ali sad vidimo da mu je opstanak sigur.«³⁷ U trećem pismu Klaić napokon zadovoljan i spokojan piše Pavlinoviću: »Narodni list propasti neće, a ne ćemo ni mi.«³⁸

Na poledini toga Klaićeva pisma, Pavlinović je napisao odgovor iz kojega se vidi njegova velika ljubav prema »Narodnom listu« i postojana volja da ga pod svaku cijenu spasi od propasti: »U životu nisam se smutio što jedan put i sada kad ti ne mogosmo namučiti sve. Da znadeš, kako sam se snizivao i prosio! Ali koje hvajde, prijatelji izmašili se a kamatnici srca ne imadu, pa oni hoće ove godine ulagati glavnice gdje će se dvostručiti. Eto, Bogu hvala, kad ćemo isplivati. Opetujem, narodnom je listu živjeti, *pošteno*, to se zna, ali živjeti: jere kod nas poštenje bez života ne bi narodu prudilo.«³⁹ U tom pismu Pavlinović govori posve ispravno o zadatku »Pozora« u Hrvatskoj i »Narodnog lista« u Dalmaciji. »Pozor« je stvorio u Hrvatskoj javno »mnenje« koje ondje živi, dok je u Dalmaciji obratno: »Narodni list i njegovih malo prijateljâh širili su i šire po Dalmaciji mnenje pojedinacah koje raste i, ako Bog da, pretvorit će se naskoro u javno mnenje.«⁴⁰ Na koncu toga pisma moli Klaića da, u podesnoj zgodi, opomene Nodila da se »okani mekih dušekah.«

³³ U pismu od 14. X 1863.

³⁴ Usp. Izvod iz pravilnika fonda »Nazionala« u »Dalmata«, br. 10, 1867.

³⁵ Ibid.

³⁶ »Non potresti tu trovare nella danarosa Macarsca un 2000 fiorini con cambiali firmati per un anno da te? Se gli azionisti daranno danaro noi ti restituessimo la somma anche prima dell'anno.« (U pismu od 24. X 1863.)

³⁷ U pismu od listopada 1863.

³⁸ U pismu od 13. I 1864.

³⁹ Pavlinovićeva bilješka nalazi se na poledini pisma Mihe Klaića od 13. I 1864.

⁴⁰ Ibid.

Nodilo ponovo javlja Pavlinoviću da će mu potanko odgovoriti u drugom pismu i da će mu dati svoj sud o njegovu spjevu »Ognjišar« (Zadar, 1865).⁴¹ Doista, u tom pismu Nodilo sudi o »Ognjišaru« pozitivno i, što je interesantnije, znalački, ali se susteže od opširnije i studioznije kritike jer djelo želi pročitati *po treći put*. »Temeljna ideja je grandiozna, i ima odlomaka«, piše on, »koji nadvisuju jaka Eshilova tumačenja. Čini mi se da lirski dio, koji bi u takvom predmetu morao biti najglavniji, nije iscrpen.«⁴² U svom trećem pismu ponovo se bavi »Ognjišarem«; on je poslao po jedan primjerak poeme svim uredništvima slavenskih listova (*dei fogli slavi*), i potaknuo odličnog prevodioca s hrvatskog jezika na talijanski, Ivana Nikolića, da je prevede na talijanski jezik — »stvar koju je on«, piše Nodilo, »započeo raditi s mnogo dobra uspjeha, ukoliko mi se čini.«⁴³ On dalje nastavlja: »Kad prijevod stigne i pjesma se tako objavi svoj dalmatinskoj javnosti, u Nazionalu će se pojaviti recenzija u podlistku.«⁴⁴ Najzad, Nodilo javlja Pavlinoviću da Klaić ne misli otići u Hrvatsku »prije nego budu sa prošlom upravom (Zemaljskim odborom) uređeni računi u dalmatinskom saboru.«⁴⁵ Znatiželjan, on mu postavlja i pitanje: što je s njegovim mandatom. Tu je Nodila interesiralo da li će se Pavlinović zahvaliti na jednom mandatu jer je bio izabran, mjesto dra Morettija, u sabor, pošto se je Moretti zahvalio na mandatu za vanjske općine splitskog kotara, i, u Hrvatski sabor, za kotar Đakovo.

Osvrćući se ponovo na »Ognjišara«, Nodilo izražava želju da Pavlinović dođe u Zadar, kako bi se mogli porazgovoriti o političkim poslovima (*de nostri affari politici*). U toj zgodi razgovarali bi na široko i o »Ognjišaru« i Pavlinović bi mu objasnio neke stavove u epopeji prije nego napiše recenziju.⁴⁶ U tom istom pismu javlja mu da je Nikolić već preveo polovicu spjeva i da se želi s Pavlinovićem posavjetovati o daljem poslu. Taj predani trud urodio je naposljetku obilnim plodom i već iduće godine izlazi Nikolićev vrlo uspjeti prijevod »Ognjišara« koji prevodilac posvećuje pjesniku.⁴⁷ Još ni 1868. nije Nodilo napisao književnu ocjenu koju je bio obećao napisati — kako se to lijepo vidi iz njegova pisma Pavlinoviću, u kojem veli: »Recenziju o »Ognjišaru« ne ću moći još da dam za dobar mjesec dana. Potrebno je da nešto proučim a sada, da ti pravo rečem, nedostaje mi potrebiti mir.«⁴⁸

⁴¹ U pismu od 4. VI 1865.

⁴² »L'idea fondamentale è grandiosa, e ci sono dei pezzi che radono i robusti comenti di Eschilo. Mi mi pare che la parte lirica che in tale soggetto dovrebbe essere prmissima, non sia esaurita.« (U pismu od 11. VII 1865.)

⁴³ »... Cosa ch'egli ha cominciato a fare con molto buon successo per quanto mi pare.« (U pismu od 22. XI 1865.)

⁴⁴ »Quando la traduzione sarà comparsa e li carne così si farà noto a tutto il publico dalmato, nel Nazionale comparirà una recensione nell'Appendice« (ibid.).

⁴⁵ »... Prima che coll'amministrazione passata non siano saldati i conti nella dieta dalmata« (ibid.).

⁴⁶ »Parlaremos anche dell'Ognjišar, di cui tu mi chiarirai alcuni punti prima che io faccio una recensione letteraria«. (U pismu od 2. I 1865.)

⁴⁷ Il Nazionale 1866, br. 28, str. 30—31.

⁴⁸ »La recensione dell'Ognjišar non la potrò dare di un buon mese. Bisogna che studi qualche cosa, e adesso per dirti il vero mi manca la tranquillità.« (U pismu od 5. V 1868.)

3.

Koliko se Pavlinović trudio da spasi Nazionale od propasti još 1863, vidi se iz pisma koje je iz Zadra pisao Franji Račkom: »Potla nego sam se lani bio obratio darežljivosti našega Mecene, ostao sam na neki način obavezan Nazionalu, da makar dijelom nadoknadim ono što sam se odatle uzdao primiti. Moja vanredna žrtva (s' koje sam se zadužio kod kamatnikah, i to na mali rok) spasila je *Nazionale* god. 1863; ali 1864 bojim se da ga nestane.« Pavlinović dalje nastavlja: »Uz priličan broj predplatnikah malo je pravih predplatnikah, i tako svaki čas posao zapije. Naši najiskreniji rodoljubi većinom su ljudi još mladi i siromašni. Trudi su hrvatski u autonomah.«⁴⁹ Kako je Nazionale bio u vrlo teškoj ekonomskoj situaciji, razumije se, da ni Nodilo nije u takvim prilikama mogao imati povoljnije životne uvjete koji su, štoviše, svakog dana postajali sve teži i teži zbog njegovih izuzetno nepovoljnih obiteljskih prilika. Zato se Pavlinović obraća Račkom da nađu način kako bi se Nodilu pomoglo, ako Nazionale prestane. »Sad Vam pišem da biste mi javili, bi li ste mogli stalno namjestiti u kojoj gimnaziji hrvatskoj urednika N(arodnoga) l(ista) Nodila koji je u Beču god. 1861 bio uoblašćen na učiteljevanje povjesnice u svoj gimnaziji: jere smrću njegova brata župnika, okolnosti domaće tako su mu se preokrenule da mu je već, radi starice majke, dužnost misliti iz daljega na stalno sredstvo življenja, za slučaj, kad bi po nesreći nestalo Nazionala.«⁵⁰

Sačuvani nam izvori pokazuju da je bilo i drugih razloga zbog kojih se Nodilov stariji drug, na vrijeme, brine kako Nodilo ne bi ostao, u tako izuzetnim prilikama, odjednom bez egzistencije. Tako se dr Josip Antonietti tuži Pavlinoviću na prof. Ivu Danila, a zatim prelazi na samog Nodila s ovim riječima: »Od Nodila pak ne možemo se faliti. U prošastom mjesecu nije pisao nego sami jedan članak i u ovome dvoim da neće više.«⁵¹ Dapače, na pisanje Nazionala, kao i na njegova urednika, tuži se i sam Rački iz Zagreba Pavlinoviću ovako: »Što nam je nemilo u svih izjavah je to što se navlastito izbjegava ime hrvatsko. U tom griši i naš vrli »Nazionale«. Varamo se da će se oni koji se plaše hrvatske zastave, boriti za narodna prava pod zastavom »ilirskom« ili »slavjanskom.«⁵² Za Račkoga nije to bila jedina slabost Nazionala; ima tu i takvih preko kojih se ne može prijeći ako se neć naškoditi narodnim interesima. »Ne znam ni to, iz kojega uzroka »Nazionale« izbjegava pitanje o sjedinjenju. Neprijateljem našim to je po čudi, ali našem narodu nije korisno. Ja pače cienim«, piše Rački, »da o tom pitanju govoriti bi se imalo i u Saboru dalmatinskom, pak i ostala narodna stranka u manjini. Sviet već dobro znade tko zastupa naš narod u Dalmaciji. Ovakova politika dobroćudnosti ne rodi onim plodom koj se izčika.«⁵³

⁴⁹ U pismu od 20. III 1864, Arhiv Jugosl. akad. br. 1.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ U pismu od 8. IV 1866.

⁵² U pismu od 11. XII 1866.

⁵³ Ibid. Mislim da ovdje treba istaknuti u Nodilovu obranu da neisticanje sjedinjenja u ovom periodu u »Nazionale« nije bila samo njegova stvar, već i taktika Narodne stranke.

Pavlinović je već prije informirao Račkoga da je vlada imenovala Nodila u svojstvu privremenog učitelja kod zadarske gimnazije, »i tako mi smo lišeni pera onoga čovjeka što je od postanka Nazionala osobiti dar u polemici pokazao. Svim razumnim prijateljem Nodilovim jako je ža što se on te službe primio; ali se mora sažaliti kad se zna da on to nije učinio s' nikakove nepoštene namjere, nego sa same želje da što prije zadovolji svoju ljubav prema nekoj djevojci koje roditelji hoće svakako da zet njihov bude čovjek sigurna stališa.«⁵⁴ Odgovarajući Račkomu na posljednje pismo, u pitanju Nazionala i Nodila, potpuno se slaže s njime: »Ja Vam ne bi smio opravdati držanje *Nazionalovo* u pitanju sdruženja ničim do linosti vanredne, inače zaslužena dosadašnjega urednika. Taj se čovjek naumio oženiti, pa se primio na ovdašnjoj gimnaziji privremene profesure. Netom bude stalno imenovan, Nodilo će se odreć uredništva; pa smo sad u velikoj neprilici koga da nađemo, da bi i samo ime nosio uz odgovornost. Nudio sam Mazuru;⁵⁵ ali se on nije htio primiti.«⁵⁶ On najzad uvjerava Račkoga da će Nazionale odlučnije postupiti i u onom pravcu o kojem su se njih dvojica suglasili, i to čim se novi urednik namjesti.

Da je Nodilo napustio uredništvo Nazionala i politiku radi velike ljubavi prema kćeri uglednog člana dalmatinskog magistrata Paitonija, poznata je činjenica. Šišić o toj stvari piše ovo: »U to doba pada i srećni brak njegov sa Splićankom Julijom pl. Paitoni, od kojega mu je potekla jedinica kći Marija, udata za liječnika dr Janka viteza Thierryja.«⁵⁷ Premda je Paitoni bio posve oprečnih političkih nazora, ipak se ne bi moglo kazati da bi on bio postavio Nodilu tako odlučnu dilemu zbog toga, nego je, što je vjerojatnije, htio da njegov budući zet pribavi sebi kakvu sigurniju egzistenciju prije, negoli oženi njegovo dijete. To je i razumljivo jer tadašnji publicistički i politički život, pun napora, borbe, opasnosti, nesigurnosti za imovinu i sam život, nije Paitoniju pružao sigurnih garancija za sretan i miran život njegove kćeri. Kako je ipak romantik Nodilo uistinu obožavao Juliju, sve je više napuštao i zanemario svoje uredničke dužnosti, dok napokon nije napustio i samo uredništvo Nazionala (27. veljače 1867), ponovo se vratio u školu i tako započeo, pošto je »dobio samostalnost«, svoju nastavničku karijeru (koja je ionako bolje pristajala Nodilovoj ozbiljnoj prirodi).

Razlike, koje su se počele pojavljivati između Pavlinovića i Nodila, a koje su se morale nužno pojaviti, u toj zgodi, uzdrmale su donekle njihovim starim (i u svim nevoljama prekaljenim) drugarstvom, »ali ne bi tako ni toliko da bi staro čuvstvo bilo posvema ugušeno da se glas starih odnosa ne bi iz njihove duše često pojavljivao.«⁵⁸ Pavlinović nije nikada to prijateljstvo zatajio, već ga je u svakoj zgodi priznavao i o njemu se vrlo pažljivo izražavao. Nodilo se također ponosio Pavlinovićevim prijateljstvom, ne skrivajući pri tom nikada sva ona dobra djela koja mu je on kroz čitav život u Dalmaciji činio.

⁵⁴ U pismu od 30. XI 1866, Arhiv JAZU br. 3.

⁵⁵ Dr Šime Mazzura, istaknuti hrvatski političar i publicist; rođen 31. X 1840. u Tijesnom, umro u Zagrebu 14. XII 1918.

⁵⁶ Ibid. Da je Mazzura odbio uredništvo, u tom prvom periodu narodnog preporoda, nije nikakvo čudo jer je bilo teško zamijeniti Nodila, koji je možda bio najveća žrtva tadašnjih vrlo zamršenih javnih prilika.

⁵⁷ Ljetopis JAZU 33, str. 119.

⁵⁸ D. Politeo, Izabrani članci, Tuzla s. a., str. CCXV.

Koje su razlike postojale u pogledima na svijet, savremeno društvo i događaje između ta dva velika čovjeka? Na to pitanje odgovara Dinko Politeo: »Pavlinović je bio pristaša hrvatskoga državnoga prava, Nodilo narodnoga načela, kao što je još i danas. I jedan i drugi mislili su da su dosljedni prvobitnome programu stranke; u čemu su imali i pravo i krivo toli jedan koli drugi... Pavlinović pristaša hrv. državnoga prava, nije isključivao narodno načelo; pače protivno. On se je borio za narodno načelo, ali na temelju hrvatske misli. Da ni Nodilo pak apsolutno ne izključuje državno pravo, dokaz je što po njemu, ako dobro stvar shvaćam, narodno načelo sastoji (se) od tri elementa: od povijesti, od jezika, od narodne privole.«⁵⁹ Razlika je, dakle, u tom što je svaki od njih shvaćao i tumačio historiju na svoj način: što Nodilo »nije davao i ne daje elementu poviesti ni izdaleka onu važnost koju je davao Pavlinović; što se Nodilo ne oslanja na državno pravo onako svestrano kao što se Pavlinović oslanjao, najmanje pak vis-à-vis Srbima, nego obzirom na Beč i Peštu; što Nodilo ograničuje državno pravo na trojednu kraljevinu, dočim ga Pavlinović protezao ne samo na Istru i na slovenske zemlje, nego i na Bosnu.«⁶⁰ Pavlinović se »kao povjesnik filozof Guizot, kao Gioberti u Italiji, Balmas u Španjolskoj pozivao«, piše M. Stojković, »na povjesnicu da potvrdi svoja izlaganja, narodna prava na slobodu i samostalnost; na hrvatskoj povijesti osnivao je i svoj politički program, u politici se oslanjao više na hrvatsko državno pravo koje je mogao obilno pokrijepiti i potvrditi iz riznice hrvatskih prava, povelja, kraljevskih zavjernica itd, nego na prirodno pravo.«⁶¹

No, dok Pavlinović, Rački, Antonietti, D. Politeo, J. Biankini i mnogi drugi iznose te i slične razloge, Šišić, V. Novak, K. Milutinović, V. Cecić i drugi spominju »nesuglasice« i »razilaženja« između Nodila i Pavlinovića radi »rimskog pitanja« ili »pojave klerikalizma« kao isključive razloge konačnom Nodilovu odlasku s uredništva Nazionala. Upravo zbog »rimskog pitanja«, tvrdi Šišić, došlo je do nesuglasica između Pavlinovića i Nodila, »koje konačno navele ovoga po temeljnoj obrazovanosti i uglađenu stilu idealnoga urednika da je od svoga odgovornog mjesta ostupio. Sve se to zgodilo bez buke i izliva mržnje, sasvim u prijateljsstvu.« O tom je i sam Nodilo izrazio svoj sud ovim riječima: »Nemojte misliti, da sam ja neki protivnik don Mije. Svojim čeličnim karakterom, svojom nesebičnošću, on je, što više, meni imponirao.«⁶² V. Cecić piše također u istom pravcu: »Pavlinović, a ne zaboravimo, da se nalazimo pred činjenicom rađanja klerikalizma u svijetu uopće, a i kod nas posebno, nije htio da se složi s ovakovim Nodilovim urednikovanjem i pisanjem.«⁶³ Kosta Milutinović, pišući o Zadru kao žarištu kulturnog, političkog i društvenog života u Dalmaciji sredinom XIX st., dijeli narodnjake u dva tabora i to upravo zbog »rimskog pitanja« pa o tome piše: »Tada su se i narodnjaci u Dalmaciji podijelili u dva tabora: dok je desno krilo, na čelu sa don Mihovilom Pavlinovićem, bilo orjentisano prema Vatikanu i odobravalo političku liniju

⁵⁹ O. c., str. CCXVI.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ljetopis JAZU 43, str. 149.

⁶² Hrvatsko kolo 1912, str. 198.

⁶³ N. N o d i l o, Protiv klerikalizma. Izabrani članci i eseji, Zagreb 1954, str. 19.

Đobertijeve Konzervativne stranke, dotle je levo krilo, na čelu sa Mihom Klaićem i Natkom Nodilom, pokazivalo svoje simpatije za Macinijevu Demokratsku stranku i za antiklerikalnu borbu Garibaldijevih revolucionara.«⁶⁴

Kako smo vidjeli, Nodilo je došao u sukob, radi svog načina pisanja, s moćnim faktorima u vodstvu Narodne stranke u Dalmaciji kao i onima u Hrvatskoj i Slavoniji (Rački, Strossmayer itd.), pa je Rački od Pavlinovića izričito tražio da takvom Nodilovu načinu pisanja učini jednom kraj. Nodilov odlazak s uredništva Nazionala nisu diktirali ni razum ni srce Pavlinovićevo; *njega su diktirali, u prvom redu, jaki politički faktori iz Hrvatske i Slavonije, a u drugom redu politički interesi velike većine u stranci te lični i obiteljski obziri samog Natka Nodila.* Upravo su ti i takvi interesi vodili (ali ne i doveli!) do razilaženja dvojice starih prijatelja Nodila i Pavlinovića. Sve tvrdnje koje idu isključivo za tim da jedinom Pavlinoviću imputiraju odgovornost za Nodilovo povlačenje iz javnog života Dalmacije, nemaju niti mogu, kako sam dokazao, imati nikakva stvarnog oslona i upravo ih zato, u interesu naučne istine, treba odbaciti.

4.

Danas nam se čini posve prirodnim da Nodilov odlazak s uredništva Nazionala nije prouzrokovao nikakvo trvenje i nervozu u Narodnoj stranci. To je zato što je to bilo korisno, koliko za samog Nodila, njegov nacionalni i naučni razvitak, toliko za Narodnu stranku u Dalmaciji, njenu slogu i kompaktnost u najodlučnijim časovima njene kulturne i političke borbe za najosnovnija građanska prava i slobode. Da je to uistinu bilo tako, uvjerit će nas dalji izvori. Tako se iz jednog Klaićeva pisma vidi da on sâm, iako intiman Nodilov prijatelj, nije bio nimalo u neprilici zbog Nodilova odlaska i zadovoljan je njegovim zamjenikom na uredništvu Nazionala drom. Lovrom Matićem. »Narodni list« ide dobro«, piše Klaić, »i Matić je valjano i vrijedno momče. Dakako, da između njegova pisanja i Nodilova velika je razlika; ali je marljiv, i ako mu pomagača ne fali, iće dobro i unapried.«⁶⁵

Ja sam već prije samim Nodilovim pismom (od 5. V 1868) dokazao da njegovim odlaskom s uredništva Nazionala nisu bile prekinute veze između njega i Pavlinovića. One su svakako i dalje postojale, štoviše, one su postojale čitavog života, ali su se još više produbile i oduhovile jer su se temeljile na međusobnom razumijevanju i poštovanju. Tako Nodilo, »pravi učitelj gimnazije«, piše Pavlinoviću informativno pismo o putu dalmatinskog namjesnika baruna Filipovića u Beč i izražava mišljenje da on ne će u Beču uspjeti. »Filipović će ići za koji dan u Beč; ali se ne nadam od njega velikim dobrima, kako bude pošao, tako će se vjerojatno i vratiti, i samo će opći događaji poboljšati stanje dalmatinskih Slavena.«⁶⁶ U drugom pismu potvrđuje Pavlinoviću primitak od 200 forinti, koje je od njega primio u pripomoć »Narodnog lista« i koje se Nodilo obvezuje »pridati i isplatiti administraciji istoga ,Narodnoga

⁶⁵ U pismu od 9. IV 1867.

⁶⁶ »Philipović fra pochi giorni andrà a Vienna; ma da lui non ispero grandi beni. Come sarà andato, così probabilmente sarà anche tornato, e i soli avvenimenti generali miglieranno la posizione degli Slavi della Dalmazia.« (U pismu od 25. VII 1865.)

lista', počamši od 1. siječnja 1868, na mjesečne rokove sa 15 for. na mjesec.«⁶⁷ Sada nam se i ovdje, evo, ukazuje još jedan dokaz iskrene Pavlinovićeve ljubavi i razumijevanja prema svom starom drugu i prijatelju. Cijeneći on »prošle« Nodilove zasluge za glasilo stranke, samu stranku i narod, oslobađa ga obaveze i stavlja svojom rukom na Nodilovoj obavezi, koju je prekrizio, ove vrlo značajne riječi: »Nodilu sam alalio za njegove prošle zasluge.«⁶⁸

Iste godine (1867), kada je Nodilo prestao biti urednik Nazionala, bio je izabran zastupnikom u dalmatinski sabor u korčulanskom kotaru, kuda je pripadao i otok Mljet, odakle je bio i sam porijeklom. U saboru je ostao sve do 22. V 1870 kada su bili raspušteni svi pokrajinski sabori, osim češkoga. God. 1869 Nodilo je izrekao u saboru zapažen govor protiv upletanja vlade u šibenski izbor. Iduće godine (1870) Nodilo je napokon doživio plodove svoga teškog publicističkog i političkog rada koji je razvijao naročito kao urednik Nazionala. Novi izbori za dalmatinski sabor 4. V i 9. VII 1870 donesoše veliku pobjedu Narodnoj stranci koja je osvojila 26 mandata, dok autonomaši spadoše na 15 mandata. U ovim izborima Nodilo nije aktivno sudjelovao jer se tek sada potpuno povukao iz političkog života da se sav posveti nastavi i nauci.⁶⁹

Neispravna je tvrdnja da se Pavlinović »odužio« Nodilu na taj način »da je sve udesio da Nodilo ne bude kandidovan.«⁷⁰ Iz korespondencije i drugih izvora vidi se da Pavlinović nije direktno sudjelovao pri određivanju kandidatura Narodne stranke uopće, a u ovom slučaju napose. Dakako da su Klaić, Vojnović, N. Pucić, Bulat i drugi, koji su se uglavnom bavili kandidiranjem pojedinih kandidata, upoznavali Pavlinovića, neospornog šefa stranke i narodnog pokreta u Dalmaciji,⁷¹ s poteškoćama i problemima koji su se pri određivanju kandidatura pojavljivali. Nikada nisam opazio — i tvrdo vjerujem da nitko objektivno ne može ni opaziti — da bi Pavlinović ikada išta učinio na žao Nodilu, naprotiv, činio je uvijek samo ono što je Nodilu bilo od koristi.

⁶⁷ U pismu od 25. XII 1868.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Šišić, Natko, Nodilo, Hrvatsko kolo 1912, str. 298.

⁷⁰ V. Novak, Natko Nodilo-političar i ideolog, Zadarska revija X, 1961, str. 271. Moj osvrt na ovaj prilog u kojemu ima više netačnosti, imao bi da izade u »Zadarskoj reviji pod naslovom: »Mogu li biti dvije istine u istim pitanjima?«

⁷¹ O tom značajnom pitanju usp. N. Čolak, Narodni preporod u Dalmaciji u svjetlu historiografije, Radovi Instituta JAZU u Zadru VIII, 1961, str. 384: »Kao vođu stranke označivalo se čas Pavlinovića, čas Klaića. Ipak se ostalo kod ove dvojice. I zaista stranka nije imenovala nikada svoga šefa. Međutim osobito u prvom deceniju borbe za sabor narodnjaci su bili toliko složni i okupljeni oko Pavlinovića, da mu nije bilo potrebno nikakvo posebno imenovanje. On je bio apsolutni vođa pokreta, njegov mozak i njegova duša. Ali budući da don Mijo nije boravio stalno u Zadru, središtu pokrajine i političkom sjedištu stranke, to ga implicite u njegovoj odsutnosti spontano zamjenjivao Klaić. Otuda i toliko isticanje ovoga na vodstvu stanke, što je ovaj stvarno i bio, ali uz don Miju i iza njega, a ne ispred njega. To se najbolje vidi iz pisanja glasila stranke »Narodnog lista«, prilikom smrti jednoga i drugoga. Glasilo je nedvomisleno otpratilo don Miju na posljednji počinak kao vođu stranke i pokreta. To proizlazi iz svakog njegova retka, što je bio napisan onih dana boli za izgubljenim vođom.«

Da su Kolakove gornje tvrdnje posve tačne i u suprotnosti s tvrdnjama koje su posljednje vrijeme iznesene u Zadarskoj reviji (V. Novak, I. Grgić, K. Milutinović), potvrđuje sam Nodilo: »Ti esprimerò simulamente la mia opinione sul tuo modo di comportarti cogli uomini del tuo partito.« (U pismu M. Pavlinoviću iz Zadra od 10. VII 1866.)

O samoj kandidaturi, komentirajući prepisku između Klaića i Rafe Arnerija, I. Grgić piše: »Izgleda da je Nodilova kandidatura u ovom izbornom kotaru (Knin—Vrlika—Drniš) u posljednjem času izmijenjena Vrankovićevom, pošto se vidjelo da Vranković neće biti izabran u svom kotaru Brač—Hvar—Vis, a trebalo je da svakako uđe u Sabor, i zbog stečenog iskustva u zemaljskom odboru (izvršnom vijeću Sabora), također i u zemaljski odbor, u kome je u predhodnom sazivu bio jedini član narodne stranke.«⁷²

Da je Pavlinović učinio u Dalmaciji vrlo mnogo za Nodila: u njegovu školovanju, političkom razvoju, pri imenovanju profesorom na sveučilištu u Zagrebu, očito je dokazano u ovoj radnji i drugdje kao i u iskrenim priznanjima objektivnog Nodila. »Nemojte misliti da sam ja kakav lični protivnik don Mije — pisao je on. Svojim čeličnim karakterom, svojom nesebičnošću i svojim znanjem on je, šta više meni imponirao. Rječnik Vukov i naše narodne pjesme ja primih njegovim posredovanjem. Kad sam bio đak, nas dvojica izmjenismo pisma pisana ćirilicom. Ako se don Mijo u nečem izmijeni, on to čini po glasu savjesti, te mu od mene nema prikora.«⁷³ Pretpostavi li se čak i to da se Novak nije složio s Nodilovim riječima koje je on (Novak) iznio, neće mu nitko razuman vjerovati da nije shvatio smisao vlastitih riječi s kojima je karakterizirao Mihovila Pavlinovića (»uzor čistog sveštenečkog poziva«, »duša narodnog preporoda, čestiti ali svoje glavi« i sl.).

Kao srednjoškolski profesor na zadarskoj gimnaziji, Nodilo se posvetio svojoj struci i na talijanskom jeziku napisao tri značajne radnje koje su tiskane u tri male knjižice i to: »L'uomo primitivo«, »Storia degli Egiziani« i »Storia degli Assiri«, u kojima je iznio najnovije rezultate iz oblasti prethistorijske arheologije, egiptologije i asiriologije. Njegovo veliko znanje, temeljit studij svjetske historije, svijetao lik s bogatom prošlošću, nisu mogli a da ne budu zapaženi i izvan dalmatinskih granica. Tako čitavu godinu dana prije nego se u Zagrebu svečano otvorilo novo hrvatsko sveučilište 19. X 1874, na kojem je trebalo popuniti i stolicu opće povijesti, Pavlinović piše, iz Beča, biskupu Strossmayeru pismo u kojem mu napominje: Kostu Vojnovića, Mihi Klaića, Đuru Pulića i Natka Nodila, kad je spomen o sveučilištu. Svoju napomenu obrazlaže ovako: »U prvim dvama hrvatsko sveučilište moglo bi odmah dobiti dva izvrsna profesora. Vojnović njegovom učenošću i rječitosti postao bi glasovit, bilo u ekonomiji političkoj, bilo u kornom pravu. Od Klaića teško da nađete boljšega matematika; ko što u Hrvatskoj boljšega filozofa od Pulića ne ćete naći, ni boljšega historika od Nodila.«⁷⁴ Strossmayer odmah odgovara u toj stvari Pavlinoviću: »Vaše misli o našem sveučilištu crpljene su mi upravo iz duše. Odmah sam ih Rački-u priobćio i rekao mu da sam spreman, ako je on sporazuman, odmah pisati Banu.«⁷⁵ Doista, Strossmayer je isti dan pisao Račkom i obavijestio ga o sadržaju Pavlinovićeve pisma, gotovo s istim riječima i istim obrazloženjem s kojim je Pavlinović iznio svoj prijedlog pred biskupa. Zatim Strossmayer nastavlja: »Ja se sa Pavlinovićem posve slažem. Dobro bi bilo da te ljude dobijemo u Zagreb. Jednoga se samo bojim da ne bi tijem

⁷² Zadarska revija X, 1961, str. 304, bilj. 2.

⁷³ V. Novak, Natko Nodilo. Rodoljub — Naučenjak — Propovednik slabodne misli, Novi Sad 1935, str. 48—49. (P. o. iz Letopisa Matice srpske.)

⁷⁴ U pismu od 18. III 1874, Arhiv Jugosl. akad. XI A.

⁷⁵ U pismu od 22. III 1875.

načinom odveć oslabili Dalmaciju. Što Vi mislite o tom? Ja bih spreman bio o tom pisati Banu, a mislim, da bi te sile na ures i uhar bile sveučilištu. Moji prijatelji Pulić i Nodilo brzo bi se uvježbali u jeziku.«⁷⁶ U idućem pismu Pavlinović javlja Strossmayeru da se Klaić i Pulić ne bi primili profesure, a za Vojnovića ne zna sigurno, ali da bi mu se moglo ponuditi jer bi on iz Zagreba mogao jako djelovati na Dalmaciju kroz mladež koju valja osobito čuvati da se dalje ne truže. Što se samog Nodila i Pulića tiče, on kaže: »Dandas od Nodila Dalmacija ima malo koristi, a Pulić je i onako jur u tuđoj zemlji.«⁷⁷

Kako se Pavlinović nalazio u gostima kod Strossmayera, u Đakovu, već idućeg mjeseca, obavijestio je biskupa da je Vojnović pristao da se primi profesure na sveučilištu, a biskup odmah piše Račkom: »Ako Vi mislite, da bi dobro bilo, da ja pišem vladi ili makar samo Banu, ja ću to drage volje učiniti, znajući da ću tijekom veliku uslugu našem narodu i universitetu učiniti. Molim Vas pobrinite se svojski za tu stvar i pišite mi, što ste Vi učinili il što mislite da bi ja učiniti imao.«⁷⁸ Strossmayer ponovo piše Račkom da je govorio s Mirkom Horvatom i da mu je rekao da je ban voljan preporučiti Vojnovića, ali dodaje i ovo: »Dobro bi vrlo bilo da i Klaić i Nodilo dođu na sveučilište naše. Dobro bi to bilo i sa znanstvene strane, koja je glavna, i sa političke jerbo bi se tijekom moralna sveza među nami i Dalmacijom podkriepila.«⁷⁹ Poslije svega toga Rački ponudi Nodilu stolicu za svjetsku historiju koju on prihvati, uz uvjet da mu se uračuna u staž dotadašnja nastavna služba. Pošto vlada na to pristade, Nodilo bude razriješen dužnosti na zadarskoj gimnaziji 19. IX 1874 i idućeg dana imenovan javnim redovitim profesorom iz opće historije na hrvatskom sveučilištu.

Prije Nodilova odlaska u Zagreb, izašla je njegova vrlo zanimljiva poruka prijateljima u Dalmaciji, u kojoj kaže i ovo: »Vrijeme gradi, a vrijeme razgrađuje, ali za svoga života neću nikad zaboraviti, da, kad u neko doba ljudi bjehu uzrujani proti meni, Kaštela mi pokazашe izvanrednu ljubav, te sada pri rastanku hoće da mi ju nanovo zasnvedoče... Da sam političan čovjek, želio bih mu (zavičaju) valjda uz strogo ujedinjeni rad političku slogu: ali budući po svom zvanju, kako no se kaže, teoretik, želim da Bog naspori, te moja domovina postane složna u onim naporima koji uzvisuju čovječji duh, a imaju naplatu ispunjene dužnosti; složna u gojenju neodvisnijeh, plemenitijeh, sjajnijeh misli, bogata čilim i uzoritim sinovima, na ovom najskrajnijem rubu evropske živanosti, u nesretnom dodiru s moralnom trulošću Azijata. Bez blaga etičkog, bez ove moći od pomoći, narodi iako namnoženi, tonu u bezdan vječita zaborava; a kad se ulazi u hram povijesti ljudske od njih ni traga.«⁸⁰

Iz iznesenog jasno se vidi da nije posve tačan navod Janka Koharića: »Opažajući to sinut će svakome jasno, u ovom slučaju, prelaz s uredništva »Nacionala« na stolicu sveučilišta zagrebačkog ne bijaše skok; bijaše tek promjena u djelovanju čovjeka i građanina.«⁸¹ Naime, Nodilo nije prešao s uredništva »Nacionala« na sveučilište jer je onamo prešao tek *sedam godina kasnije*, nego što

⁷⁶ F. Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer II, Zagreb 1928, str. 294.

⁷⁷ U pismu od 28. III 1874, Arhiv Jugosl. akad. XI A.

⁷⁸ Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer I, str. 307.

⁷⁹ Šišić, ib. I, str. 310.

⁸⁰ Narodni list 10. X 1874.

⁸¹ O. c., str. 20.

je napustio uredništvo Nazionala i to pošto je bio razriješen dužnosti profesora na zadarskoj gimnaziji. Nodilova razvojna linija nije bila Nazionale-sveučilište, već Nazionale-gimnazija-sveučilište-Akademija nauka. Kao urednik Nazionala Nodilo još nije bio spreman da preuzme stolicu opće historije na sveučilištu, a bilo bi to i preuranjeno. Tek, pošto je publicirao svoje radove u izvještaju zadarske gimnazije za škol. god. 1871/72 i 1872/73,⁸² »bio je potpuno spreman«, piše Viktor Novak, »za poziv koji je usledio, kad se došlo u zaključnu fazu osnivanja univerziteta u Zagrebu«. Ali se ne bismo mogli posve složiti s tvrdnjom V. Novaka da je Pavlinović postupao u toj stvari samo kao Nodilov »ohladneli nekadašnji prijatelj«, »koji je želeo da na universitetu bude sa svojim predstavnicima zastupljena i Dalmacija«,⁸⁴ jer je Pavlinović aktivno i živo radio, kako smo to dokazali, da Nodilo dođe za profesora na hrvatsko sveučilište, a to nije mogao, na onakav način, učiniti »ohladneli nekadašnji prijatelj«, već samo iskreni i postojani prijatelj. Isto tako ne bismo se mogli složiti s tvrdnjom Historicusa (Milan Prelog), bar ukoliko se tiče samog Nodila, »da su naši odlični ljudi s gnušanjem napustili političku arenu i svom se dušom bacili na ozbiljan stručni rad«; ali je posve tačna tvrdnja Preloga da smo »izgubili odlične te ljude na političkom poprištu, ali zato je dobila naša znanost.«⁸⁵ Ni St. Stanojević nije iznio cijelu istinu kada je napisao o Nodilu: »Kada mu je nedostojnim načinom onemogućeno da radi na tom polju i tome pravcu (tj. publicističkom i političkom; *M. P.*), Nodilo se odao istorijskoj nauci sa istom predanošću, sa istom ljubavlju, sa istom vrednošću, sa kojom je do toga doba radio na širenju i udubljivanju nacionalne misli i grmio protiv nazadnjaštva i zatucanosti.«⁸⁶ Mi to tvrdimo samo zato jer nam nije poznat iz izvora, koje smo iznijeli, neki »nedostojan način« koji bi tobože bio »onemogućio« Nodila da radi na političkom i publicističkom polju, ili u pravcu koji je bio koristan životnim interesima Narodne stranke kojoj je i sam pripadao.

U Zagrebu se Nodilo potpuno posvetio nauci i odgoju sveučilišne omladine. U javnosti se više nije isticao; publicistiku i dnevnu politiku potpuno je napustio; no, ipak je bio općenito cijenjen kao vrlo ugledan rodoljub koji se u redovima narodnih boraca u nekoliko zgoda takvim i pokazao. Zato dalji njegov život, sve do smrti, i ne sadrži nikakvih naročitih političkih momenata, već se iscrpljuje dijelom u tihom radu na katedri, dijelom u radnoj sobi, za pisaćim stolom. Taj tihi i povučeni život naučnog radnika prekidaju jedino školske godine 1878—79. i 1889—90. kada ga je Vijeće filozofskog fakulteta izabralo svojim dekanom, te 1890—91. kada su ga predstavnici svih fakulteta izabrali rektorom magnificusom.⁸⁷

Dok je Nodilo tako provodio u Zagrebu relativno spokojan život sveučilišnog profesora i kabinetskog radnika, njegov stari drug i prijatelj, Mihovil Pavlinović, nastavlja vrlo tešku i dugotrajnu borbu za narodna prava u Zadru,

⁸² To su radovi koje smo spomenuli sprijeda.

⁸³ O. c. (bilj. 73), str. 68.

⁸⁴ *Ib.*, str. 81.

⁸⁵ *Savremenik II*, 1907, str. 513.

⁸⁶ *Jugoslavenski istorijski časopis II*, Ljubljana-Zagreb-Beograd 1936, str. 294—295.

⁸⁷ O Nodilu kao jednom od glavnih inicijatora kod osnutka »Hrvatske pučke napredne stranke« i njena glasila »Sloboda« vidi: V. Novak, »Zadarska revija« 1961, str. 175—176.

Zagrebu i Beču i u toj borbi ne šteti nimalo život i zdravlje. O tom značajnom radu svjedoče njegove pjesme, saborski, parlamentarni, crkveni prigodni govori, putopisi, historijske rasprave, članci i refleksije.⁸⁸ Po svojim djelima i po svom političkom radu Pavlinovića s pravom smatraju jednim od osnivača hrvatske nacionalne ideologije u XIX st., a »odlikovao se«, piše Stojković, »kao prvi među drugovima stare narodne garde na političkom polju, a kao ni jedan na kulturnom, književnom i novinskom.«⁸⁹ Prirodno je da se Pavlinovićeve djela ne mogu i ne smiju mjeriti istim mjerilom kojim se mjere Nodilova jer ih je Pavlinović pisao za široke narodne slojeve, u sasvim drugim uvjetima i za posve druge ciljeve, negoli je Nodilo pisao svoja. Prvi je odgajao i zanosio čarobnom riječju i primjerom dotada uspavani narod, a drugi sveučilišnu omladinu. I jedan i drugi imaju velike zasluge za narod; i jedan i drugi zadužiše ga svojim plemenitim radom.

Između Natka Nodila i Mihovila Pavlinovića mogle su se pojaviti, što je i prirodno, neke razlike u pogledu na savremeno društvo i različite pojave u njemu do Nodilova odlaska u Zagreb 1874, ali one nisu nikada mogle izmijeniti osobno prijateljstvo i poštovanje koje je Nodilo osjećao prema svom starom drugu i prijatelju sve do njegove smrti 18. V 1887. Dinko Politeo, pišući upravo o tom kako Pavlinović, koji nije baš bio odviše sentimentalne čudi, »nije nikada zatajio« svoje »osobno staro prijateljstvo« prema Nodilu, spominje i ovo: »Imao sam pak prigode vidjeti pismo koje je Nodilo pisao Pavlinoviću, kad je ovaj na smrt obolio.«⁹⁰ Kako ono opovrgava tvrdnje svih onih, bez razlike, koji su tvrdili, i još tvrde da se Nodilo zauvijek raskrstio s Pavlinovićem, čim je 1867. napustio uredništvo Nazionala, to ćemo ga u izvacima citirati da se upozna odnos između ta dva muža i uoči same Pavlinovićeve smrti. »Da te nisam vidio ima skoro trinaest godina«, piše Nodilo Pavlinoviću, »a da među nama nije bilo spominjanja, evo, valjda, tome i dvadeset. Staro naše prijateljstvo raznošeno je na vjetrove, čijom krivnjom, mojom ili tvojom, ili zar i obojice nas, ni ti, ni ja, u stvari ličnoj, ne smijemo suditi.«⁹¹ Na mnogobrojne vijesti o Pavlinovićevoj teškoj bolesti, Nodilo se vrlo uzbuđuje i doslovno mu piše: »Meni je bilo; vjeruj, nekako mučno pri duši, istom dočuti, još prije dugog vremena, da si iznenada ljuto obolio u Beču. A još mi je mučnije sada, gdje opet čujem da ti se zdravlje ponešto sporo oporavlja, i da ti treba, e da bi se zlu uklonio, i njege i pažnje svagda budne.« Pišući dalje, kako su obojica »zakrenuli« svaki svojim putem i kako su, u tom času, »rastavljeni čitavim dugim odjelitim razvićem« osjećaja o vjeri i svojih misli »o pravoj težnji i sreći narodnoj«, Nodilo ispovijeda i ono što neki historičari zaboravljaju: »Ali ja eto nikako ne mogu zaboraviti da prije odvojenja gnijezdo jedno nas odgoji; ono gnijezdo, gdje meni bijaše kao stroga, ali podatljiva mati, prerana ozbiljnost koja nad tobom, mladićem od pregnuća i velikodušja, lebdišaše.« Pa dalje nastavlja: »Ja se u mnogome osjećam tebi zahvalan svaki put, gdje se pameću vraćam na lijepe godine cvata i prvog ushita duše.«

⁸⁸ Potpunu bibliografiju Pavlinovićeve radova objavio je J. Ravlić u Radovima Instituta JAZU u Zadru VIII, 1961..

⁸⁹ O. c., str. 145.

⁹⁰ O. c. I, str. CCXV.

⁹¹ U pismu »uoči velikog petka g. 1887«.

Taj »borac za osveštenje našega neoslobođenoga naroda« koji je »toj ideji služio kao novinar i kao profesor, kao poslanik i kao literat«⁹²; taj »mornarski sin« koji je bio »snabdjeven utančanim duhom i onom atičkom vedrinom shvatanja, koja je bila odličje savremenika Sokratovih i Alkibijadovih«⁹³, dao je, u ovom posljednjem pismu, još jedan klasičan primjer svoje velike ljubavi, poštovanja i odanosti prema onim idealima i načelima, za koja se je, kroz nekoliko decenija, borio i on i njegovi drugovi, s Pavlinovićem na čelu. Ako su se ta dva velika muža, zbog novo nadošlih okolnosti u nekim pitanjima katkada i razilazili, što je i prirodno, oni su to činili iz dubokog osvjedočenja. Ali se nisu nikada razilazili u načelnim pitanjima kao što su: ljubav prema narodu, njegovim građanskim slobodama i pravima, te humanom stavu prema čovjeku uopće, a to je upravo ono bitno što treba imati uvijek pred očima kada se govori i piše o međusobnim odnosima ove dvojice velikih narodnjaka i boraca.

R é s u m é

Dans cette étude, l'auteur expose les relations entre deux grands Dalmates, Mihovil Pavlinović et Natko Nodilo qui, chacun à sa façon, ont joué un rôle important pendant une longue période de l'histoire nationale croate du XIXe siècle. On peut constater qu'ils se connaissaient et qu'ils étaient camarades. On peut constater aussi la forte influence de Pavlinović sur la formation de la personnalité de N. Nodilo du point de vue culturel et politique. L'auteur nous expose la vie de Nodilo, ses études et son travail d'enseignement, ses relations d'amitié avec le poète Luka Botić et Kosta Vojnović, son adhésion au Parti National (Narodna stranka) et le succès qu'il a eu dans le parti; le conflit avec les idées du gouvernement de Schmerling à Vienne et le représentant de celui-ci en Dalmatie, le régent, baron Mamula et les »autonomistes« de Split, enfin le licenciement de Nodilo qui travaillait comme fonctionnaire. Ensuite l'auteur parle de la fondation de l'organe du parti »Il Nazionale« (»Narodni list«) dont l'apparition le 1er mars 1862 était un événement historique très important; de la fameuse polémique entre Nodilo et N. Tommaseo et son résultat; de la sérieuse crise économique de »Il Nazionale« (1863) que Nodilo, Miho Klaić, le comte Niko Fucić et autres membres du parti essaient en vain d'éloigner. Pavlinović réussit tout de même à sauver le journal à l'aide de ses amis Franjo Rački et J. J. Strossmayer.

Dans cette étude pour la première fois on expose d'autres raisons pour lesquelles Pavlinović se soucie à temps pour que son ami et camarade Nodilo licencié ne reste pas dans de telles circonstances exceptionnelles sans moyens d'existence.

Certains historiens renommés ont attribué le départ de Nodilo de la rédaction de »Il Nazionale«, exclusivement à Pavlinović, à cause, dit-on, des divergences d'opinions dans les questions qui à ce moment étaient très aiguës non seulement en Croatie, mais aussi en Europe et dans le monde entier. Par contre l'auteur démontre que Pavlinović regrettait le plus de tous le départ de Nodilo, mais qu'il n'a pas pu l'empêcher. Il serait injuste de rejeter la responsabilité pour la retraite de Nodilo de la vie publique exclusivement à Pavlinović; une telle assertion n'a pas de fondement réel et l'auteur de cette étude la rejette dans l'intérêt de la vérité scientifique.

Le départ de Nodilo était utile non seulement pour le »Parti National« pour son union et sa compacité, dans les moments les plus difficiles de la lutte politique en Dalmatie et Croatie, mais aussi pour lui-même, son évolution scientifique.

⁹² V. Novak, o. c. (bilj. 73), str. 68.

⁹³ M. Car, Srpski književni glasnik XXX, 1913, str. 275—276.

L'auteur démontre, à base de nouvelles sources, que même après le départ de Nodilo de la rédaction de *«Il Nazionale»* des relations étroites existent entre lui et Pavlinović, jusqu'au départ de Nodilo à l'Université de Zagreb nouvellement fondée (le 19 octobre 1874) où il était nommé professeur grâce aux références de Pavlinović, Strossmayer et Franjo Rački.

L'auteur réfute certaines thèses, assertions et opinions sur la nomination de Nodilo comme professeur à l'Université de Zagreb, et décrit sa vie tranquille d'homme solitaire consacré à sa vocation de professeur et de chercheur qui travaille à l'Université et à l'Académie yougoslave des sciences et des arts, ensuite il parle de son élection pour le doyen de la Faculté des Lettres (1878—79 et 1889—90) et pour le recteur de l'Université de Zagreb (1890—91). L'auteur parle en même temps de la longue et tenace lutte politique de Pavlinović à Zadar, Zagreb et Vienne ainsi que de ses écrits qu'il compare avec ceux de Nodilo, ensuite l'auteur évalue en même temps que les écrits, l'exemple que donnent les deux personnages dans cette période difficile où ils ont vécu et travaillé.

Enfin l'auteur nous donne la preuve décisive que les différences qui nécessairement existaient entre les promoteurs de la rénovation nationale dalmate au XIXe siècle Mihovil Pavlinović et Natko Nodilo n'ont jamais tout à fait troublé leur amitié et leur mutuelle estime. Les relations entre ces deux grands hommes n'ont jamais été complètement interrompues; seule la mort a interrompu l'approfondissement de ces liens. Le respect et le souvenir du vieux camarade et ami ont vécu dans le cœur de Nodilo encore en quart de siècle pendant lequel Natko Nodilo, académicien et professeur a servi la science et son peuple croate.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA PAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB